

Opinia

W sprawie rozprawy doktorskiej Pana mgra Macieja Mętraka

pt.: Mapa świata z jarmarcznej ulotki – czeska dziewiętnastowieczna twórczość kramarska w perspektywie etnolingwistycznej

Pan Magister Maciej Mętrak w swojej rozprawie doktorskiej podjął się analizy zbioru tekstów rozprowadzanych w wieku XVIII i XIX wieku na ziemiach czeskich, kierowanych do odbiorcy masowego. Chodzi o tzw. druki kramarskie (kramářské tisky), w polskiej tradycji piśmienniczej określane też jako jarmarczne ulotki, które do tej pory nie znalazły odbicia w polskiej literaturze naukowej. Teksty te powstawały pod wpływem kultury klas wyższych, zwłaszcza utworów poetyckich, w tym i z okresu czeskiego odrodzenia narodowego, wyraźnie również pod wpływem katolickich źródeł kontrreformacyjnych i wreszcie tradycyjnej literatury ustnej i folkloru wiejskiego. W czeskich bibliotekach i muzeach znajdują się bogate i zróżnicowane zbiory tego typu, zasługujące na analizę z różnych punktów widzenia, z zastosowaniem różnych, komplementarnych metodologii. Korpus badany tworzyły zbiory przechowywane w Muzeum Comeniusa w Przerowie, w sumie 2811 pozycji katalogowych, z których wybrano do analizy reprezentatywny zbiór 455 druków, z lat 1774 -1866.

W rozprawie zastosowano podejście kognitywne, wykorzystywane w badaniach etnolingwistycznych. Punktem wyjścia analizy jest teoria językowego obrazu świata. Jednym z rezultatów analizy jest określenie procesów stereotypizacji jednostek konstruujących mapę mentalną, proponowaną w wizji świata (tzw. w podmiotowym obrazie świata). Wizja ta uwzględnia zarówno hierarchię jednostek metafizycznych, tworzących wertykalną wizję świata nadprzyrodzonego, jak i, na osi horyzontalnej, mapę jednostek wyróżnianych na podstawie określonych kryteriów, konstruujących świat realny.

Tekst rozprawy dzieli się na 6 rozdziałów: oprócz Wstępu i Zakończenia, są to: rozdział drugi, charakteryzujący podstawowe problemy badawcze, wiążące się z tym typem druków, rozdział trzeci, przedstawiający dzieje czeskiej twórczości kramarskiej i uwarunkowania społeczno-kulturowe jej funkcjonowania, rozdział czwarty, opisujący „kramarski” porządek świata ziemskiego i wreszcie rozdział piąty, podający wertykalny porządek świata – „kramarską metafizykę”. We Wstępie zaprezentowano wspomniane powyżej podstawy teoretyczno-metodologiczne i zakres stawianych zadań badawczych, w Zakończeniu dokonano syntetycznego podsumowania osiągniętych rezultatów. Rozdziały analityczne zamykają podsumowania cząstkowe. Rozprawę opatrzono bibliografią przedmiotu, wykazem poddanych analizie druków i streszczeniem angielskim.

W rozprawie można wydzielić dwie główne części. W rozdziale 2 i 3 dokonano charakterystyki samego zjawiska kulturowego, jakim był obieg tego typu tekstów na ziemiach czeskich. Opierano się zarówno na dostępnej literaturze przedmiotu, jak i na własnych przemyśleniach autora. Rozdział 4 i 5 stanowią podstawową część analityczną rozprawy. W wyniku analizy „narysowano” mapę mentalną, zawartą w tekstach, zarówno w ujęciu horyzontalnym, w odniesieniu do porządku ziemskiego, jak i wertykalnym, prezentującym metafizyczne w swej istocie rozumienie rzeczywistości nadprzyrodzonej.

Porządek ziemski opisano, odwołując się do obecnego w metodologii analiz językowego obrazu świata, punktu widzenia. Jak pokazała to analiza tekstów, są w nich obecne różne perspektywy postrzegania świata ziemskiego: wyznaniowy – katolicki, państwowy –

monarchii austriackiej, etniczny – czeski / morawski i klasy społecznej – chłopstwa. Podstawową kategorią porządkującą świat ziemski, jest kategoria swój vs obcy. Zgodnie z nią, to, co jest wyeksponowane w analizowanych tekstach, to kategoria Innego. Kryteria jego wyodrębniania mogą mieć charakter wyznaniowy, państwowy (polityczny), etniczny i społeczny (klasowy). W rezultacie otrzymano więc „wyprofilowane” sylwetki Innego wyznaniowo, w czterech typach podstawowych: „Konwertyta – innowierca oswojony”, „Błudźnierca i świętokradca”, „Kat w rodzinie – pater furiosus” i „Tyran – prześladowca u władzy”. Inność państwową reprezentują następujące sylwetki: „Obcy – najeźdźca i okupant”, „Obcy – odległy wróg”, „Obcy – wróg wewnętrzny”. Następnie, jako dokumentacja materiałowa do nakreślonych typów Innego narodowo, przedstawiono stereotypy etniczne przedstawicieli 10 narodów, potwierdzonych w tekstach na tyle wyraźnie, że widoczne są zarówno ich miejsce na politycznej i etnicznej mapie mentalnej, jak i towarzyszące im mechanizmy stereotypizacji.

Jako rozwinięcie etniczne i regionalne powyżej wspomnianego kryterium państwowego, traktować należy tę część analizy i opisu, w której poddano obserwacji przejawy czeskiej świadomości narodowej (na tle słowiańskiej), budzącej się w okresie czeskiego odrodzenia narodowego, a także, w niektórych przypadkach, regionalnej świadomości morawskiej.

Rozdział opisujący porządek ziemski zamykają obrazy Innego oparte na hierarchii społecznej. Chodzi głównie o oddanie w obrazie świata relacji między bogatą i biedną częścią społeczeństwa. Najwyraziściej odrysowane zostały sylwetki, z jednej strony, osób znajdujących się najniżej w hierarchii społecznej (żebracy, wdowy, sieroty), z drugiej zaś, najwyżej (monarcha, jego pozycja i rola społeczna).

W rozdziale piątym przedstawiono wizję świata nadprzyrodzonego, zgodnie z porządkiem „kosmicznym”, odwzorowanym na osi wertykalnej. Na szczycie drabiny metafizycznej znajduje się Bóg i Trójca Święta, na dole otchłań piekielna z diabłami, między nimi miejsce zajmują pośrednicy między Bogiem a ludźmi (Matka Boska, święci) i wykonawcy jego woli (żywioty, duchy, aniołowie). To, co charakterystyczne dla tej ludowej wizji świata nadprzyrodzonego, to fakt, że i diabły są podporządkowane woli bożej, jako wykonawcy kary bożej. Teksty te wyjaśniają zawilosci świata nadprzyrodzonego i jego relacji ze światem fizycznym. Pojawiają się tu znane skądinąd (np. z folkloru) wątki, jak np. wędrówki Chrystusa i świętych po świecie, ingerencje świętych i Matki Boskiej, karząca funkcja złych mocy.

Rozprawa pana mgra Macieja Mętraka jest przykładem umiejętnego wykorzystania wiedzy etnolingwistycznej i kulturoznawczej, z zakresu historii kultury, historii piśmiennictwa i literatury popularnej. Metodologicznie spójna, jednocześnie uwzględniająca fakt, że badany korpus tekstowy może być poddany analizie w ramach różnych dyscyplin badawczych. Zaprezentowana w rozprawie analiza językoznawcza, etnolingwistyczna, wpisuje się w nurt językoznawstwa otwartego, dzięki czemu jej rezultaty mogą być interesujące dla przedstawicieli różnych dyscyplin humanistycznych.